

Huidevettersstraat 191: DE FAMILIE GOTOVITCH

José Gotovitch kennen we in Amsab-ISG als voormalig directeur van wat toen nog het SOMA of Centrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog heette. Ook vandaag hebben we nog contact met hem in verband met activiteiten of publicaties van het Centre d'Histoire et de Sociologie des Gauches aan de ULB, waar hij nog steeds actief is en van het Centre des Archives du communisme en Belgique (CArCoB), waar hij wetenschappelijk directeur is.

Op aanraden van Rudi van Doorslaer, de opvolger van José in wat nu het CegeSoma of Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij is – hij is inmiddels ook al met pensioen – vroegen we José om het artikel over de Huidevettersstraat in dit nummer te reviewen. José woonde namelijk meer dan twintig jaar in die straat in de Marollen. Van het een kwam het ander en eind januari zaten Kim Descheemaeker, auteur van het artikel, en ik met José samen in de leeszaal van het CArCoB voor een gesprek. Hij had een fotoboekje mee, enkel bestemd voor zijn familie, over *La famille Gotovitch*.¹

José had eerst wat tegengesputterd: zijn verhaal was volgens hem geen nieuws meer, het verscheen immers al in een aantal publicaties.² Maar los van het feit of zijn verhaal wel zo bekend is, betekent het een beklijvende aanvulling op de bijdrage van Kim Descheemaeker.

Het gezin Gotovitch op een zondagse wandeling, 1941 of begin 1942. (Privécollectie José Gotovitch)

José Gotovitch.

Mendel en Rosa, de ouders van José

Het verhaal van de Joodse familie Gotovitch begint in Polen. Daar hadden zich vanaf de 11e eeuw groepen Joden uit West-Europa gevestigd. Ze verwierven er rechten en wisselden periodes van voorspoed af met andere van vervolging. Met de uitdrijving van de Joden uit Spanje in 1492 emigreerden meer en meer Joden naar Polen. Gaandeweg groeide echter het ressentiment tegen de Joodse bevolking en namen de pogroms en vervolgingen toe. Vanaf eind 19e eeuw deed zich een omgekeerde beweging voor en emigreerden duizenden Joden naar de Verenigde Staten. Het gevolg van het antisemitisme én van de slechte economische situatie in Polen.

De thuisbasis van de familie – toen nog Gotowicz – situeert zich in Radzymin, een stadje op 25 kilometer ten noordoosten van Warschau. De grootvader van José is een kleine paardenhandelaar. In 1899 krijgt hij een eerste zoon, Alter; in 1903 wordt zijn tweede zoon Mendel geboren, de vader van José. Daarna volgen nog twee zussen met onbekende geboortedatum. Mendel neemt al vroeg – hij is 17 of 18 jaar – de paardenhandel van zijn vader over. Die loopt niet echt goed, de taksen zijn te hoog, en Mendel lijdt ook onder het groeiende antisemitisme. Zo vertelt hij later dat hij tijdens een wandeling met zijn vader wordt tegengehouden door enkele Polen die de baardharen van zijn vader beginnen uit te trekken. Om hen tegen te houden doet Mendel zijn laarzen uit en geeft die aan de aanvallers. Dit alles doet hem besluiten naar de VS te emigreren. Daarin volgt hij zijn broer Alter, die al in 1922 uit Polen richting VS is vertrokken, maar in Antwerpen is gestrand, waar hij zich als kleermaker vestigt. Op aanraden van Alter vervult Mendel eerst zijn militaire dienst, om niet als deserteur te worden vervolgd. Pas in 1927 vertrekt

hij uit Polen, nadat hij in Dantzig acht dagen heeft gewacht op een vals toeristenvisum voor Australië. Totaal berooid komt hij in Brussel aan en trekt hij onmiddellijk naar zijn broer in Antwerpen. Die bezorgt hem via een vriend een job als hulparbeider in Espérance Londo, een metaalbedrijf in Luik. Gezien de acute nood aan arbeidskrachten krijgt hij vlug een verblijfsvergunning. *‘On était plus ouvert à l’époque que maintenant’*, aldus José.

Na vier maanden trekt Mendel naar Brussel waar hij bij een leerlooier begint te werken. Met de steun van enkele vrienden in Luik – er is daar een gemeenschap van Poolse Joden van wie hij wat geld kan lenen – begint hij twee jaar later als marktkramer in kousen en sokken. Zijn hoofddekseel, een baret, levert hem de bijnaam *‘Le Français’* op, terwijl hij nauwelijks een woord Frans spreekt. Met een koffer op zijn schouder schuimt hij ‘s morgens de markten af van Eeklo, Virton en Dour, ‘s middags werkt hij in de leerlooierij. In 1930 heeft hij genoeg gespaard om een driekamerappartementje te huren in Sint-Gillis, in de Fonsnystraat.

Op 18 oktober 1932 treedt hij in het huwelijk met Rosa Asch. Haar vader, Leib Asch, is een niet-gelovige rabbijn die zijn functie nooit zal uitoefenen en van wie niet duidelijk is wat hij dan wel doet voor de kost. *‘Ce fut toujours sa femme qui fit bouillir la marmite’*, schrijft José. En in het interview voegt hij er wat schamper aan toe: *‘C’est un intellectuel qui sait rien faire.’*

Ook de familie Asch komt uit Polen, maar houdt op weg naar de VS een tussenstop in Antwerpen. Daar wordt Rosa in 1906 geboren. Ergens tussen 1907 en 1913 reist Leib Asch toch af naar de VS. Wanneer de Eerste Wereldoorlog uitbreekt, keert zijn vrouw met haar twee dochttertjes Rosa en Bluma vanuit Antwerpen terug naar Lodz in Polen, waar ze nauwelijks kan overleven. Ze is kor-

Vader Gotovitch aan zijn marktkraam, begin jaren 1930. (Privécollectie José Gotovitch)

settenmaakster van beroep, maar niemand heeft er nog geld voor. Eind 1920 keert ze terug naar Antwerpen. Ook in de VS wordt het niets: moeder Asch moet haar man zelfs geld sturen voor de terugtocht naar Antwerpen. In de Brederodestraat opent ze een pension voor geëmigreerde Joden. Haar dochter Rosa helpt mee en volgt intussen ook taalcursussen bij Berlitz.

Na hun huwelijk verhuizen Rosa en Mendel naar de Fonsnystraat in Brussel. Het appartement heeft geen water of eigen toilet en de huurprijs is hoog. Maar ze zijn tevreden, want voor 'vreemdelingen' wordt huren steeds moeilijker. Bij de geboorte van hun eerste kindje Louise, de oudere zus van José, verhuizen ze naar de benedenverdieping, mét toilet. Elke donderdagavond brengt Rosa hun

dochtertje naar haar ouders in Antwerpen en neemt ze de trein naar Virton, waar ze samen met haar man op de markt staat. In juli 1936 opent ze een eigen winkel van sokken en kousen, de Bonnetterie Générale, in de Huidevettersstraat 191, waar het gezin intrekt op de eerste verdieping (met bijkamertjes). De eerste jaren blijft ze op vrijdag nog de markt doen. Maar door de drukke ochtendpassage van jonge vrouwen die werken in textiel fabriek Waucquez (waar nu het Archief van de Stad Brussel is gevestigd), groeit haar cliënteel in de winkel snel aan. In 1937 verwerft Mendel eindelijk zijn vergunning als marktkramer. Die zal hij altijd blijven koesteren als symbool van zijn integratie en respectabiliteit.

De bikkelharde oorlogsjaren

In november 1939, kort na het uitbreken van de *drôle de guerre*, trekken de ouders Asch bij hen in, in de bijkamertjes. Ondanks de sombere oorlogsvooruitzichten zetten Mendel en Rosa op 12 april 1940 een tweede kindje op de wereld: José. Rosa moet nog even in het ziekenhuis blijven. Ze mag naar huis op 10 mei 1940, net wanneer de Duitsers België binnenvallen. In een interview dat José later van zijn ouders afneemt, vertelt zijn vader dat hij die dag terugkwam van de markt in Libramont en bij het zien van de Duitsers al zijn papieren verscheurde, uit schrik te worden opgepakt. De familie, zich goed bewust van het gevaar dat ze als Joden lopen, besluit naar Parijs te vluchten via Dour. Na een vergeefse taxirit – de grens naar Dour blijkt gesloten – vertrekken ze opnieuw, nu te voet. Maar ook dat loopt mis: Mendel en Rosa raken gescheiden van hun 8-jarige dochtertje Louise. Ze keren terug naar de Huidevettersstraat, waar Louise pas zes weken later aankomt. Intussen vernemen ze het droeve lot van Mendels broer. Alter is met zijn vrouw en twee zoontjes vanuit Gent naar Frankrijk gevlucht waar hij op 21 mei 1940 wordt gedood in een bombardement in Tingry, Pas-de-Calais. Zijn vrouw keert terug naar Antwerpen, de jongens worden een tijdje opgevangen in de Huidevettersstraat.

Mendel Gotovitch weigert zaken te doen met de Duitsers, in tegenstelling tot vele andere Joden. De winkel blijft wel open, maar hij liquideert geleidelijk de totale stock. In december 1940 schrijft hij het gezin in het Jodenregister in, een verplichte verordening voor alle Joden ouder dan vijftien jaar. In de lente van 1942 verschijnt het verplichte bordje 'Joodsche onderneming' of '*Entreprise juive*' in het uitsalraam van de winkel. Kort daarop moeten ze de winkel overlaten aan een Belgische hor-

logemaker: alle Joodse ondernemingen zijn verplicht hun activiteiten te stoppen. In mei 1942 volgt de verplichte Jodenster. Moeder en zus Gotovitch vertellen later aan José dat de Belgen hen vanaf dan heel ostentatief begroeten, als teken van respect. De vader van een klasgenootje die hun nooit een blik waardig gunde, neemt nu zelfs zijn hoed af als hij hen kruist. Kort daarop mogen Joodse kinderen ook niet meer naar school gaan.

De familie leeft van haar reserves, maar blijft een maandelijkse bijdrage storten aan Solidarité juive, een clandestiene vereniging van Joodse communisten. Eind juni besluit vader Gotovitch in te gaan op de oproep voor tewerkstelling in Frankrijk, in de hoop dat zijn gezin dan met rust zal worden gelaten. Hij wordt ingeschakeld bij de bouw van de Duitse verdedigingswerken aan de Atlantische kust, de zogeheten Atlantikwall. De komst van een SS-officier in het werkkamp in Condette, ten zuiden van Boulogne-sur-Mer, alarmeert hem en hij ontsnapt met drie andere Joden. Enkele dagen na zijn vlucht worden alle andere Joodse arbeiders uit Condette naar Mechelen getransporteerd en op 31 oktober naar Auschwitz afgevoerd.

Intussen probeert moeder Gotovitch te overleven met de steun van haar Belgische burens. Tot de avond van 3 september 1942, de avond van de Duitse razzia. Rond halfnegen 's avonds vallen de Duitsers de Marollen binnen. Ze starten aan het begin van de Huidevettersstraat en roepen: 'Sluit de deuren, sluit de ramen'. Ze arresteren alle Joden. Moeder Gotovitch stuurt vlug haar bovenbuurman, meneer Adriaens, naar een kennis die op de hoek van de Huidevettersstraat woont, om te kijken of de Duitsers ook de baby van die vrouw hebben meegenomen. Meneer Adriaens komt terug en bevestigt: ze pakken ook de baby's op. Omdat de Duitsers eerst de andere straten aandoen heeft moeder Gotovitch de

tijd om aan de burens, de familie Somers, te vragen of ze naar hun huis mag vluchten en een ladder op hun dak mag plaatsen. Op het moment dat de Duitsers bij de familie Somers aankloppen en de buurvrouw door het raam vraagt wat er gaande is, vlucht Rosa met Louise en José en met behulp van de bovenbuur naar het huis van de familie Somers. Omdat daar alleen Belgen wonen, wordt het niet doorzocht. Dat gebeurt wel met haar eigen huis, waar haar ouders zich stilhouden. De bovenbuurvrouw, mevrouw Adriaens, nodigt de Duitsers uit om naar de tweede verdieping te komen zodat ze de andere verdiepingen niet doorzoeken. Eens de razzia voorbij – er worden 718 Joden opgepakt – keert moeder Gotovitch terug naar huis en legt ze José en Louise in bed. Op 31 oktober komt vader Gotovitch terug in de Huidevettersstraat aan. Hij besluit onmiddellijk de kinderen in veiligheid te brengen. Via klanten vinden ze in december 1942 een onderkomen voor José en Louise in Jambes bij Namen, tegen 2500 frank per maand.

José en zijn zus Louise worden hartelijk ontvangen in hun nieuwe, ultrakatholieke familie met drie kinderen. Ze gaan er door als neef en nicht 'Van Asch' wiens vader krijgsgevangene is. Het hoofd van de school waar de kinderen van het gastgezin schoollopen, weigert de twee Joodse kinderen. Daarop besluit 'tante Agnès' om hen samen met haar eigen kinderen naar een andere school in Namen te sturen. Na enkele maanden blijkt het niet meer veilig in Jambes en verhuist de familie naar de kelders van een prachtig kasteel in Velaine, waar de grootouders conciërge zijn. Een gedroomd speelterrein voor de kinderen. '*Nous y avons vécu comme des enfants-rois*', aldus José. Het wordt iets moeilijker wanneer een Duits regiment zich in een vleugel van het kasteel installeert. José is het troetelkindje van een van de Duitse soldaten. De

grote zussen houden José in het oog: hij mag niet plassen in het openbaar zodat ze niet zien dat hij besneden is. Moeder Rosa riskeert elke drie maanden haar leven om haar kinderen te bezoeken. Zij is de enige die zich buiten waagt, haar man spreekt heel slecht Frans.

Zelf leven Rosa en Mendel intussen ondergedoken in Laken, samen met de ouders van Rosa en een andere Joodse familie. Een vroegere klant en haar man huren het huis op hun naam en zorgen voor de ravitaillering. Zo leven ze twee lange jaren in één appartementje en in constante spanning: de koffer staat permanent klaar om te ontsnappen bij gevaar. Rosa herstelt kleren voor de eigen kroost en voor enkele kennissen. Ze luisteren naar radio Londen, ze lezen de *Brüsseler Zeitung* ... Aan het einde van de oorlog zijn ze uitgeput.

Moeder Gotovitch (links op de foto) met haar dochter Louise en Leontine, een dienstmeid. (Privécollectie José Gotovitch)

Vader Gotovitch reconstrueert op latere leeftijd het vertrek van de familie bij het uitbreken van de oorlog. (Privécollectie José Gotovitch)

Vanaf mei 1944 worden de bombardementen op Brussel heviger en het appartement waar ze verblijven, is niet meer bewoonbaar. Ze keren terug naar de Huidevettersstraat waar de horlogemaker nog steeds zijn winkel heeft en mogen er achterin wonen. Ze hebben nog nauwelijks reserves. Voor de oorlog had vader Gotovitch Britse ponden begraven in de kelder, maar die blijken volledig verpulverd. Met de steun van Solidarité, van Joodse winkeliers en van de firma Bosteels in Aalst die hun goederen levert op krediet, starten ze na de oorlog hun winkel terug op. De vraag naar kousen is enorm, ze kunnen er nauwelijks aan

voldoen. Vader Gotovitch herneemt zijn werk als marktkramer. De grootouders Asch gaan apart wonen, in Anderlecht. Na de dood van zijn vrouw in 1946 vertrekt grootvader naar Israël. José heeft hem nooit teruggezien en weet niets over zijn leven en dood. Wat rest, zijn de boeken op zolder, in het Hebreeuws of het Jiddisch.

Vader Gotovitch zet alles op alles om de Belgische nationaliteit te bekomen. Na zijn aanvraag in 1948 moet hij vijf jaar wachten, na een eerste goedkeuring die dan weer wordt ingetrokken. Pas op 10 april 1953 kan hij zich als Belg inschrijven in de registers van de burgerlijke stand. In december 1953 krijgt ook Rosa de Belgische nationaliteit. Louise had die al vanaf 1949 en José verkreeg die automatisch.

Hoe heeft dit verhaal José beïnvloed?

José is affirmatief: hij heeft nooit last gehad van antisemitisme. Zijn ouders hebben altijd kunnen rekenen op de steun en solidariteit van de buren en vroegere klanten. Zijn zus Louise krijgt zeer veel steun van de onderwijzeres van de lagere school waardoor ze haar zesde leerjaar kan afmaken. Diezelfde onderwijzeres zorgt er ook voor dat José zijn lagere school daar kan beginnen, als een van de enige twee jongens in een meisjesschool. Vader Gotovitch stuurt vele jaren lang op 3 september een fruitmand en bloemen naar het gastgezin in Jambes. Het enige waar José last van heeft en waarmee hij wordt gepest is zijn rode haar: 'Ik was een rosse'.

Maar de familie heeft ook veel verloren: Alter, de broer van vader Gotovitch sterft aan het begin van de oorlog, zijn vrouw wordt gearresteerd en vertrekt op 10 oktober 1942 met haar twee kinderen vanuit Mechelen naar Auschwitz, waar ze nooit zijn geregistreerd. Bluma, de zus van moeder Gotovitch,

wordt begin september 1942 met haar twee kinderen aangehouden bij de razzia in Antwerpen, op 3 september worden ze vergast in Auschwitz. Over het wedervaren van de ouders van vader Gotovitch in Polen zijn ze altijd in het duister blijven tasten.

Voor ons was er ‘voor de oorlog’ en ‘na de oorlog’. Het werd een deel van ons bestaan. Dat er na de oorlog een ‘absolute stilte’ heerste over wat er met de Joden was gebeurd klopt helemaal niet, zegt José. Er werd over gepraat, zeker door de mensen die het aan den lijve hadden meegemaakt.

Even stellig is hij over het feit dat het verhaal van zijn familie geen invloed heeft gehad op zijn latere politieke engagement. Het is zijn zus die hem heeft gevormd, zowel intellectueel als politiek. Zij was zijn rolmodel, zijn inspirator. José en zijn zus engageren zich zeer actief in de communistische beweging. Zijn ouders vinden het allemaal goed. Zijn vader wil alleen dat ze hun politieke overtuiging niet te expliciet uiten, uit schrik dat dat zijn naturalisatieprocedure zou belemmeren. Maar, vervolgt José, zijn Jood-zijn heeft zeker zijn sociale engagement bepaald. Jood-zijn betekent voor hem, ‘*par nature*’, de kant kiezen van de onderdrukte, opkomen voor rechtvaardigheid, ‘*du côté de la gauche, ça allait de soi*’. ‘Toen Israël het verwerpelijk beleid jegens de Palestijnen begon uit te werken, viel de wereld op mijn kop’, aldus José. En neen, de oorlog heeft evenmin een rol gespeeld in zijn professionele loopbaan. Aan de ULB studeert hij eerst rechten om zijn ouders te plezieren, maar hij schakelt vlug over naar geschiedenis. ‘*Il existe des souvenirs héroïques non vécus*’, zegt hij. Voor hem zijn die ‘niet-beleefde herinneringen’ de Spaanse burgeroorlog en het verzet, dat zijn de domeinen waar hij zich als historicus heeft in vastgebeten en waarover hij vele publicaties maakte, alsof hij het zelf meemaakte. Een bedenking: José schreef zijn

allereerste artikel over het eerste konvooi van de Belgische deportatie in september 1940, was co-auteur van *l’An 40*, en was 40 jaar actief in het SOMA. Onbewust heeft de oorlog wel degelijk zijn wetenschappelijke interesses beïnvloed ...

We praten nog wat na, onder meer over de schitterende radiodocumentaire van Richard Kalisz, waarin hij getuigen van de razzia in 1942 interviewt voor of in het huis waar ze toen leefden. Zo ook José. We nemen afscheid van José, en Kim stelt voor langs de Huidevettersstraat naar het station te wandelen. We staan stil bij drie ‘struikelstenen’: de ouders zijn gedeporteerd, hun zoontje, nog een baby bij de razzia, is gered. De Huidevettersstraat zal voor mij nooit meer een ‘anonieme’ straat zijn.

- 1 Deze tekst is hoofdzakelijk gebaseerd op het boekje dat José schreef voor zijn familie, aangevuld met stukken uit het interview.
- 2 Joost LONCIN, *Geheime routes en netwerken. Joodse kinderen op de vlucht voor de holocaust*, Davidsfonds, 2003, 175 pp.

Drie ‘struikelstenen’ in de Huidevettersstraat: vader en moeder hebben het niet overleefd, hun zoontje werd gered. Foto: Kim Descheemaeker.